

1965 YILINDA İSTANBUL'DA SARAÇHANEDE YAPILAN HAFRİYAT

MARTIN HARRISON - NEZİH FIRATLI

1964'teki kısa ön çalışmalardan sonra 24 Mayıs 1965 de Saraçhanedeki hafriyata on üç hafta süre ile devam edildi¹. Müzeler Genel Müdürlüğünün müsaadesi ve İstanbul Belediyesinin teşviki ve yardımı ile devam eden bu kazı bu yıl da Dumbarton Oaks ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından müştereken idare edildi². Araştırmalarımız Şehzadebaşı caddesi ile Atatürk Bulvarı arasındaki yeraltı geçidi inşaatı ile ilgili büyük kazı sahası ve onun yanındaki VI ıncı asra ait Ayos Polyeuktos kilisesi kalıntısı üzerinde devam etmiştir.

Yeraltı geçidi çalışmalarına 1964-1965 kış mevsiminde devam edilmiştir. Bu büyük kazı faaliyeti sırasında ortaya çıkarılan binalar N. Fıratlı tarafından takip edilmiştir. En mühimleri şunlardır : İbrahim Paşa Hamamına ait büyük temeller³, daha derin bir tabakada IV üncü ve V inci asra ait büyük binaların önemli ölçüdeki kalıntıları, doğu batı istikametinde 80 metreden fazla devam eden büyük bir duvar ki buradan geçen ve mese denilen

¹ Birinci mevsime aid raporlar için bk. *Dumbarton Oaks Papers* 19, s. 230 v. d.; M. J. Mellink, *American Journal of Archaeology* 69 (1965), s. 149. Bu arada *Türk Arkeoloji Dergisi*, *İstanbul Müzeleri Yıllığı* ve *Anatolian Studies*'de de raporlar yayınlanmıştır.

² Hafriyat heyetine dahil olanlar : Mr. G. R. J. Lawson (mimar), Mrs. Harrison (fotoğrafçı), Dr. J. W. Hayes (çanak - çömlek mutahassısı), Dr. N. Asgari, Bn. Ü. İzmirli, Mr. C. Arthur (hafriyat asistanları). Arkeoloji Müzesi teknik elemanları da bize çok yardım ettiler. Arkeoloji Müzesi müdürü Necati Dolunay'ın hafriyatımız esnasında hiç eksilmeyen yardımından dolayı minnetdarlığımızı tekrar ederiz.

³ Krş. H. Glück, *Die Bader Konstantinopels* (Vienna, 1921), s. 142, resim 105.

sütunlu büyük cadde ile alâkalı olması muhtemeldir⁴.

Yer altı geçidi inşaatı sırasında kullanılan muvakkat yolun iki yanındaki tranşeler vasıtasıyla (Res. 1) kilisenin temel plânının umumi hatları tesbit edildi. 1964 de yerleri tayin edilen ve A, B, C harfleriyle gösterilen üç bina kalıntısının kilisenin cenup doğu köşesi, absid platformu ve kuzey - doğu köşesi olduğu anlaşıldı. Absid platformu çıkıntısı ile batıda narteks hariç olmak üzere kilisenin planı kenarı 52 metre uzunluğunda olan bir karedir. Bemanın altında küçük bir kript vardır (Res. 2). Binanın merkezinde ambonun istinat etmesi muhtemel olan muhkem eliptik bir platform var. Üç nefi birbirinden ayıran iki muazzam temel duvarı, yedi metre kalınlığında ve derinliğindedir. Nef sütunlarının buna dayanmaları gerekir (Res. 2). Kilisenin ancak alt yapısı zamanımıza kadar kalmıştır. Bu kısımda geçitlerin ve hücrelerin mühim mimari parçalar ihtiva eden döküntüler ile dolmuş olduğu görülmüştür. Açık bir eksedraya ait elemanlar, kilisenin kubbeli olduğu ihtimalini teyit etmektedir. Şimdiki delillere göre ihtimale en yakın terkip, bazilika tarzında bir binayı örten belki 20 metre çapında olan merkezi bir kubbe olabilir.

Binanın iç tezyinatına ait pek bol ve zengin malzeme ele geçmiştir. Apsis sahasında kakmalı bir sütuna ait üç parça daha bulundu. Birinin üzerindeki itinalı kakma tezyinatın büyük bir kısmı, yani amatist'ler, yeşil ve yaldızlı camlar yerlerinde durmakta idi. Başka kakmalar da çok miktarda bulundu. Bunlar yeşil ve mavi

⁴ Krş. *De Ceremoniis* (Bonn tab'ı), s. 75-76.

camlar, sedefler ve ince akik parçalarının ibarettir. Polikrom mermer kaplamalar yirmiden fazla muntakadan, ezcümle Numidya, Mısır, Anadolu ve Yunanistan taraflarından gelmiştir. Duvar ve döşeme mozaik parçaları ile kaba boyalı sıva parçaları da görüldü.

Üç binden fazla mimari ve heykeltraşi parçası kaydedildi. Çoğu Prokonnesus mermerinden yapılmıştır. Bunlar arasında büyük söveler ile kornişler olduğu gibi pencere çerçevelerine ve kabartmalı korkuluk levhalarına ait küçük parçalar da vardır.

En mühim eserler arasında şunları zikrederim :

1. Kemer parçası. Köşesinde burmalı asma dalları ve iç kısımda önden görülen bir tavuskuşu var. Kitabesi, bu kilisede evvelce mevcut olan uzun bir metnin 32 ci satırı olduğu kolayca tayin edilebildi (Lev. 3)⁵. 1960 senesinde keşfedilen buna benzer bir niş⁶, 31 ci satırı ihtiva ediyordu. Şimdi Arkeoloji Müzesinin ilk avlusunda teşhir edilmektedir. Niş ile kemerin bitişik olduğu bellidir. Hem de satırları mukavves bir münhani teşkil ediyor. Bundan anlaşılıyor ki bu iki blok, açık bir eksedranın kısımlarıdır.

2. Zengin tezyinatlı bir kornişe aid bir blok. Modiyonları arasında monogramlar var (Lev. 4)⁷.

3. İkişer sıra üslüblanmış nebatî tezyinatlı üç kavisli korkuluk levhasına aid parçalar (Lev. 5).

4. Paye parçası. Asma dalları, rozetler ve "mail müşebbek" motifi ile süslü (Lev. 5)⁸.

Alışılmamış motiflerin çokluğu ve çeşidi, işçiliğin gayet yüksek kalitesi, ta 6 ncı y.y. başında İstanbul şehrinin impera-

torluk sanatının merkezi vaziyetine gelmiş olduğunu gösteriyor. Ayos Polyeuktos kilisesinin inşa tarihi 524 - 527 senelerindedir⁹. Zengin tezyinatlı bu kubbeli basilikanın harabesi, Ayasofya devrinden ve Justinian'ın büyük inşaat programından hemen evvelki devri tedkik etmek için yegâne bir fırsat teşkil etmektedir. Şimdiye kadar başlıca sahanın beşte ikisinden az bir kısmı kazıldı, atrium alanı hiç kazılmadı. Gelecek mevsimlerde tam bir plan elde edileceğini ümit ediyoruz.

Kalıntının daha sonraki tarihi vuzuh kesbediyor. Kilise 10 cı asırda halâ kullanılmakta idi¹⁰. 11 ci asırda metruk olduğu, çanak-çömleklerden ve sikkelerden anlaşıl-maktadır. Mimari parçalar, 13 cü asırda Venediğe nakledildi. *Pilastri Acritani* denilen parçalar halâ orada görülmektedir¹¹. Binanın nihaî çöküntüsünde yeraltı mahzenleri tıkanmış, etrafa döküntüler saçılmış. Bu hal, 15 ci asırdan evvel vaki olmuştur. 15 ci asır sonlarından 17 ci asra kadar bu alandan inşaat taşları çıkarılmıştır. Çukurlar süprüntü ile doldurulmuş, Türk devri başlamına aid çanak çömlekten ibaret mühim gruplar o çukurlarda birikmiştir. Bunların arasında İznik I (Lev. 7), "Haliç" ve Çin porselenleri mühim bir yer işgal etmektedir.

Daha geç devre aid gruplardan birinde çiçek tezyinatlı Çanakkale tabakları ile birlikte 18 ci asır başı tipinde Kütahya fincanları bulundu. Bundan anlaşılıyor ki Çanakkale atölyeleri, bazılarının zannettiğinden bir az daha erken bir devirde faaliyette idiler¹².

⁵ Venedikteki *Pilastri Acritani*'nin payeleri ile benzerlikleri var. Bk. aşağıda 11 No. lu not.

⁶ Krş. Mango Sevcenko, *adı geçen yer*.

¹⁰ Krş. *De Cerimoniis* (Bonn tab'ı), s. 75-76.

¹¹ *Pilastri Acritani*'nin Venediğe Palestinden getirildiği zannedilmekte olduğu halde hakikatte Sarac-haneden getirilmiş olduğunun geçen sene keşfedilmesi hakkında bk. yukarda 1 No. lu notta zikredilen birinci kazı mevsimi hakkındaki raporlar.

¹² Bk. A. Lane, *Later Islamic Pottery*, (London, 1957) s. 65 - 66.

⁵ *Anthologia Palatina*, I, 10; krş. : C. Mango, I, Sevcenko, *Dumbarton Oaks Papers* 15 (1961), s. 243 v. d.

⁶ *Aynı yerde*.

⁷ *Aynı yerde*. 1960 buluntuları arasındaki buna benzer bir korniş var.